

УДК 159.923.2

РОЗРОБКА ТА ПСИХОМЕТРИЧНА ПЕРЕВІРКА ОПИТУВАЛЬНИКА «ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ»

Петровська І.Р., к. т. н.,
доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті представлено процедуру розробки та психометричної перевірки авторського опитувальника. Опитувальник містить три шкали, визначає тип громадянської ідентичності та є складовою частиною комплексної психодіагностичної технології дослідження громадянської ідентичності.

Ключові слова: *громадянська ідентичність, опитувальник, валідність, надійність, психометрія.*

В статье представлена процедура разработки и психометрической проверки авторского опросника. Опросник содержит три шкалы, определяет тип гражданской идентичности и является составляющей комплексной психодиагностической технологии исследования гражданской идентичности.

Ключевые слова: *гражданская идентичность, опросник, валидность, надежность, психометрия.*

Petrovska I.R. DEVELOPMENT AND PSYCHOMETRIC CHECK OF THE QUESTIONNAIRE “CIVIC IDENTITY”

The paper presents the process for development and psychometric check of the proprietary questionnaire. The questionnaire contains three scales, defines the type of civic identity and is a part of a comprehensive psychodiagnostic technology study of the civic identity.

Key words: *civic identity, questionnaire, validity, reliability, psychometry.*

Постановка проблеми. Психологічна природа громадянської ідентичності пов'язана з базовою для людини як соціальної істоти тенденцією самовизначення шляхом віднесення себе до спільноти громадян, самоототожнення з нею. Самовизначення є важливим елементом формування самоідентичності, яке реалізується протягом усього життя особистості. Уникнення самовизначення та, як результат, аморфність самоідентичності спричиняють серйозну шкоду усій системі цілей і життєвих планів особистості, унеможливають самореалізацію [4]. Громадянська ідентифікація допомагає впорядковувати реальності, у яких розгортається буття людини як громадянина.

Громадянська ідентичність як вид соціальної ідентичності виступає одним з ключових соціальних конструктів, що виникають у процесі суб'єктивного відображення й активної побудови громадянином соціальної реальності. У цій соціальній реальності важливою є спільнота громадян (з якою відбувається ототожнення), яка повинна задавати загальні життєві цінності, орієнтувати в навколишньому світі, поставляючи відносно впорядковану інформацію, формувати почуття захищеності, сприяти психологічному благополуччю тощо.

Якщо з точки зору громадянина спільнота громадян певної держави не виконує своїх функцій – життя в громадянському суспільстві не є передбачуваним, стабільним, впорядкованим і безпечним, при

цьому відсутня внутрішня солідарність з ідеалами, цінностями та стандартами громадянського середовища, втрачається можливість досягати особистісно значущих цілей, соціальної самореалізації (професійної, економічної, культурної тощо), – то діє постулат когнітивної теорії соціальної ідентичності Г. Теджфела: «коли соціальна ідентичність не задовольняє члена групи, він прагне або покинути групу, до якої в цей момент належить, і приєднатися до більш високо оцінюваної ним групи (розуміємо як еміграцію на постійне місце проживання з готовністю «віддати» [3], замінити ідентичність на іншу), або зробити так, щоб його справжня група стала позитивно відмінною від інших» (йдеться про критичну, протестну форму, що спрямована на зміну або удосконалення суспільно-політичного режиму, який не відповідає громадянським цінностям).

Громадянська ідентичність перебуває у взаємозв'язку з державою та громадянським суспільством і, здобуваючи власний позитивний чи негативний досвід, відповідним чином конститується та трансформується [5]. Однак усвідомлення належності до держави ще не означає сформованої громадянської ідентичності.

Аналіз останніх наукових праць. Погляд на ідентичність розглядається в рамках психоаналізу (У. Джеймс, З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія), символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, І. Гоффман, Г. Фогельсон, Ю. Хабермас), когнітивної психології

(Г. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл, Д. Абрамс) тощо.

Проблематикою української громадянської свідомості цікавилися такі українські вчені, як М. Боришевський, Н. Хазратова, О. Киричук, Л. Снігур, О. Стегній, В. Васютинський, Л. Сокурянська, Н. Савелюк, В. Степаненко, В. Арбеніна, Н. Безгина, Т. Бевз, Г. Мазилова та інші.

Науковцями розглядалися механізми формування громадянської свідомості, громадянських якостей особистості (М. Боришевський); закономірності та механізми становлення громадянськості (як складної особистісної характеристики) у юнацькому віці (Л. Снігур); особливості громадянського самовизначення особистості (О. Киричук); громадянський розвиток особистості в дорослому віці (О. Лукашевич), психосемантичні особливості громадянської свідомості студентської молоді (Н. Савелюк). Однак варто зазначити, що психологічні аспекти вивчення громадянської свідомості українськими науковцями часто тісно переплітаються з педагогічними; у пояснення психологічних закономірностей вчені, скоріше, вкладали педагогічний контекст.

Вивчалися особливості соціальної, етнічної ідентичності російськомовних українських громадян (В. Васютинський), психологічні детермінанти, перцептивні та регулятивні особливості відносин особистості та держави (Н. Хазратова). У рамках соціологічно-політологічного підходу досліджувалася проблема формування громадянського суспільства в Україні (В. Степаненко), динаміка етнічної та громадянської ідентичностей українця в умовах суспільних трансформацій (Г. Мазилова), соціально-політичні умови формування громадянської ідентичності (Т. Бевз), сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства (В. Арбеніна, Л. Сокурянська) тощо.

Феномен громадянської ідентичності науковцями розглядається найчастіше як соціально-політичний, соціологічний, державний, набагато рідше його трактують як індивідуальний, наділений особистісним змістом, як прийняття і переживання особистістю своєї громадянської ролі.

Громадянська ідентичність, на нашу думку, являє собою комплексне утворення, яке існує на рівні свідомого та несвідомого і містить когнітивну (знання про належність до певної соціальної спільноти), ціннісно-емоційну (позитивне, негативне чи амбівалентне ставлення до належності, її прийняття або неприйняття), пове-

дінкову (реалізація громадянської позиції у спілкуванні та діяльності, громадянська активність) та образно-семіотичну (знаки, символи) складові.

Важливо розуміти, що раціонально-пізнавальний етап ідентифікації не приводить автоматично до готовності індивіда ототожнювати себе з тією соціальною спільнотою, міра причетності до якої стає предметом рефлексії. Остаточне рішення опосередковане емоційно-оціночним ставленням до неї, здійснюється під впливом особистісної системи цінностей, оцінок, почуттів, емоцій тощо [2].

Виникає необхідність розробки психодіагностичної технології оцінювання громадянської ідентичності. Розроблена методика дозволяє виявляти рівень сформованості та тип громадянської ідентичності на когнітивному рівні (за допомогою авторського опитувальника «Громадянська ідентичність»), на поведінковому рівні (за допомогою розроблених ситуацій-казусів проективного характеру), а відповідні вправи на залучення уваги дозволяють виявляти специфіку ціннісно-емоційної та образно-семіотичної складових громадянської ідентичності, оскільки сформована громадянська ідентичність обумовлює також визначеність та цілісність «образу Я як громадянина», що є одиницею аналізу ідентичності.

Метою статті є психометрична перевірка авторського опитувальника «Громадянська ідентичність».

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 335 громадян України віком 18–80 років. Середній вік 36,75, стандартне відхилення 18,26. Серед них 68% жінок, 32% чоловіків зі Львівської, Закарпатської, Хмельницької, Волинської, Івано-Франківської, Чернівецької (*Західна Україна*), Житомирської, Київської, Вінницької, Черкаської, Кіровоградської, Дніпропетровської (*Північно-центральна Україна*), Харківської, Донецької, Одеської, Херсонської (*Південно-східна Україна*) областей. Дослідження проводилося протягом вересня – грудня 2015 року.

Авторський опитувальник «Громадянська ідентичність» розроблено за принципом побудови шкали Лайкерта [6]. Пункти опитувальника являють собою прості твердження, які потрібно оцінити респонденту. Використовується п'ять градацій: 1 – повністю не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – важко сказати, 4 – швидше погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

Відбір суджень проводився у декілька етапів. Спочатку респондентам (153 особи) було запропоновано завершити ре-

чення «Я як громадянин...». Аналіз відповідей дозволив відібрати 28 суджень, що характеризують громадянську ідентичність на поведінковому, емоційно-ціннісному та когнітивному рівнях. На другому етапі за допомогою експертного оцінювання (5 експертів: 2 доктори та 3 кандидати психологічних наук) і в процесі пілотного дослідження після перевірки ефективності та дискримінативності кожного пункту опитувальника в остаточній версії залишилося 20 тверджень.

Факторна структура опитувальника. Факторна (структурна) валідність опитувальника визначалася засобами експлораторного факторного аналізу методом виділення головних компонент з обертанням Varimax normalized, а потім за допомогою конфірмаційного факторного аналізу як одного з методів структурного моделювання.

Проведений факторний аналіз даних дав змогу побудувати 3-факторну модель, яка пояснює 65,76% дисперсії отриманих даних.

Перший фактор (25,26%) – *патріотизм* – включає такі пункти опитувальника: 11 – «Я повністю ідентифікую себе з громадянином України» (0,786), 9 – «Для мене важливо підтримувати українські традиції та культуру» (0,746), 1 – «Я пишаюся тим, що є громадянином України» (0,700), 18 – «Я сприймаю Україну як свою Батьківщину» (0,699), 3 – «Я вважаю себе патріотом України» (0,695), 13 – «Мої уявлення про себе мають тісний зв'язок з Україною» (0,688), 4 – «Я глибоко шаную державні символи України» (0,664), 19 – «Я відчуваю тісний зв'язок з громадянами України» (0,471).

Другий фактор (20,46%) – *несхильність емігрувати* – включає такі пункти опиту-

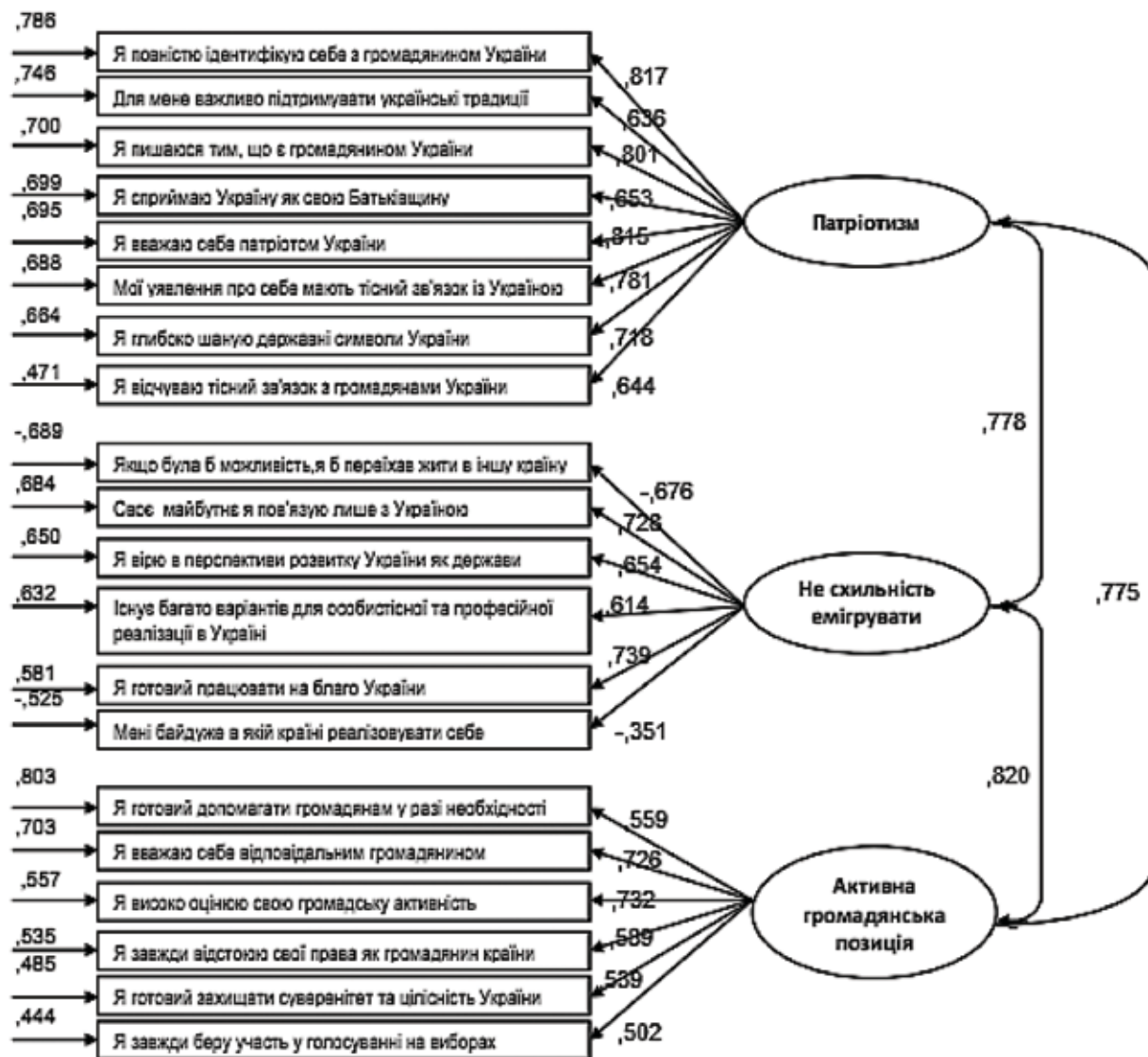

Рис. 1. Структурна модель опитувальника

вальника: 6 – «Якщо була б можливість, я б переїхав жити в іншу країну» (-0,689), 5 – «Своє майбутнє я пов'язую лише з Україною» (0,684), 7 – «Я вірю в перспективи розвитку України як держави» (0,650); 8 – «Існує багато варіантів для особистісної та професійної реалізації в Україні» (0,632); 10 – «Я готовий працювати на благо України» (0,581); 15 – «Мені байдуже, у якій країні реалізовувати себе та свої таланти» (-0,526).

Третій фактор (19,94%) – *активна громадянська позиція* – включає такі пункти опитувальника: 20 – «Я готовий допомагати українським громадянам у разі необхідності» (0,803), 12 – «Я вважаю себе відповідальним громадянином» (0,703), 16 – «Я високо оцінюю свою громадську

активність» (0,557), 14 – «Я завжди відстоюю свої права як громадянин країни» (0,535), 17 – «Я готовий захищати суверенітет і цілісність України» (0,485), 2 – «Я завжди беру участь у голосуванні на виборах» (0,444).

Конфірматорний факторний аналіз був використаний для перевірки гіпотези про те, що громадянська ідентичність обумовлена трьома латентними факторами (шкали опитувальника), які ми назвали «патріотизм», «несхильність емігрувати», «активна громадянська позиція».

Аналіз був проведений у пакеті Statistica 7.0 методом GLS → ML. Для аналізу узгодженості емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: 1) χ^2 , якщо $p\text{-level} < 0,05$, то це означає, що немає статистично значущого розходження між даними спостережень і запропонованою моделлю; відношення χ^2/df , яке не повинно перевищувати значення 2; 2) індекс RMS S.R. – індекс, який показує якість підгонки моделі. Якщо значення індексу RMS S.R. менше 0,05, то підгонка гарна.

Отримана модель продемонструвала високі показники відповідності вихідним даним: $\chi^2 = 180,511$; $df = 116$; $\chi^2/df = 1,56$; $p = 0,000118$; RMS S.R. = 0,0487.

Отже, до складу опитувальника входить 3 шкали: «Патріотизм» (8 пунктів), «Не схильність емігрувати» (6 пунктів) і «Активна громадянська позиція» (6 пунктів).

Для перевірки конструктивної валідності [1] були обрані методики «Тест для визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей» (О.І. Тимчишин)

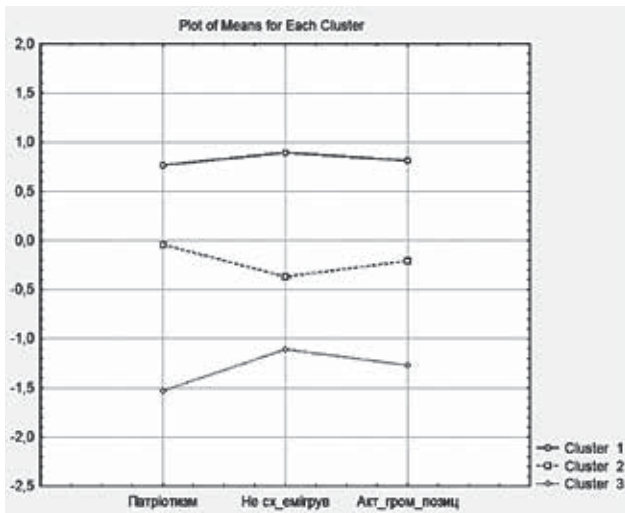

Рис. 2. Кластерний аналіз за шкалами опитувальника

Таблиця 1

Перевірка внутрішньої та ретестової надійності опитувальника

Найменування шкали	Cronbach's alpha (α)	Split half reliability	Guttman split-half reliability	Коефіцієнт кореляції Пірсона (ретест)
Патріотизм	0,902 **	0,896**	0,895**	0,812 **
Не схильність емігрувати	0,787 **	0,741 **	0,737 **	0,875**
Активна громадянська позиція	0,764 **	0,771 **	0,771 **	0,784**

** – $p \leq 0,01$

Таблиця 2

Матриця функцій класифікації

Classification Matrix				
	Percent - Correct	G_1:1 - $p=0,404298$	G_2:2 - $p=0,404298$	G_3:3 - $p=0,191403$
G_1:1	100,0000	135	0	0
G_2:2	98,5185	0	133	2
G_3:3	98,4615	0	1	64
Total	98,9933	135	134	66

і «Тест для діагностики громадянської самосвідомості» (П.Р. Ігнатенко).

	Патріотизм	Не-схильність емігрувати	Активна громадянська позиція
Рівень сформованості громадянських і патріотичних якостей	0,643*	-	0,576*
Громадянський індіферентизм	-0,437*	-0,381*	-0,544*
Громадянський патріотизм	0,519**	0,359*	0,487*

** – $p \leq 0,01$, * – $p \leq 0,05$

Надійність. Внутрішню надійність/узгодженість шкал опитувальника перевірено за допомогою показника альфа Кронбаха, методу «розчеплення» (коефіцієнт Спирмена-Брауна) та статистики Гутмана.

Ретестова надійність перевірялася за участю 112 громадян шляхом повторного тестування через чотири тижні. Використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона.

Результати перевірки внутрішньої та ретестової надійності шкал опитувальника наведено в табл. 1

Кластерний аналіз за шкалами опитувальника (після стандартизації даних) дозволив виявити три групи досліджуваних з різною громадянською ідентичністю (див. рис. 2).

I група (40,43%) – це громадяни з **«лояльною»** (позитивною) громадянською ідентичністю. Вони повністю ідентифікують себе з громадянами України і пишуться цим, для них важливо підтримувати українські традиції та культуру, вони демонструють глибоку прихильність до своєї країни, домінування патріотичних почуттів. Для них не характерні еміграційні настрої, вони вірять у перспективи розвитку України як держави і своє майбутнє пов'язують лише з Україною. Вони усвідомлюють себе громадянами, які здатні впливати на події, що відбуваються в країні, і займають активну громадянську позицію.

II група (40,43%) – громадяни з невизначеною **громадянською ідентичністю**. Вони демонструють деяку невизначеність власних уявлень про себе як громадянина, не мають чітких громадянських переконань і цінностей, не намагаються їх

сформувані. Як правило, за невизначеної громадянської ідентичності людина переживає низку негативних станів, включаючи почуття безнадійності, безпорадності, песимізм, апатію, тривогу або відчуження, ненаправлену злобу тощо.

III група (19,14%) – громадяни з **«протестною»** (негативною) **громадянською ідентичністю**. Вони свідомо демонструють протестне неприйняття української громадянської ідентичності: не пишуться тим, що є громадянами України, не вважають себе патріотами, не планують пов'язувати своє майбутнє лише з Україною, не вірять у перспективи розвитку України як держави, не бачать для себе варіантів особистісної та професійної реалізації в Україні, без вагань переїхали би жити в іншу країну. Цю громадянську позицію ще можна назвати «чужий у чужій державі».

Для перевірки коректності виділених груп з різним типом громадянської ідентичності був використаний дискримінантний аналіз покровим методом. Дискримінантний аналіз – це різновид багатовимірного аналізу, призначений для класифікації даних, тобто для вирішення завдань розрізнення (дискримінації) об'єктів спостереження за певними ознаками.

Для позначення статистичної значущості потужності дискримінації в поточній моделі використовується стандартна статистика «Уїлкса лямбда» (Wilks' Lambda). Її значення змінюється від 1.0 (немає дискримінації) до 0.0 (повна дискримінація).

У нашому випадку дискримінації між групами є високозначущою (Wilks' Lambda: 0,16803, approx. $F(6,272)=65,260$, $p < 0,0000$).

У матриці класифікації (Табл. 2) представлено відсоток спостережень, які були правильно класифіковані для кожної сукупності за допомогою отриманих функцій класифікації.

Як бачимо, віднесення громадян до груп з різним типом громадянської ідентичності за шкалами опитувальника є коректним на 98,99 %.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Результати проведених процедур дозволяють зробити висновок, що розроблений опитувальник валідний, надійний і може використовуватися для подальших досліджень громадянської ідентичності.

Дослідження психологічної реальності, яка робить привабливою причетність до держави і внаслідок цього спонукає свідому, добровільну громадянську самоідентифікацію, є центральною ідеєю концепції нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галян І.М. Психодіагностика : [навчальний посібник для студентів вузів] / І.М. Галян. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.
2. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві [колективна монографія]. – К. : ІПІЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
3. Ровенчак О.А. Особистісна складова ідентичностей і практик українських емігрантів / О. А. Ровенчак // Соц. психологія. – 2011. – № 5. – С. 120–130.
4. Українське студентство у пошуках ідентичності : [монографія] / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
5. Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості й держави : [монографія] / Н.В. Хазратова. – Луцьк : РВВ ВДУ «Вежа», 2004. – 276 с.
6. Allen E., Seaman C. Likert Scales and Data Analyses / Quality Progress. – 2007. – №40. – P. 64–65.